

(əvvəli ötən sayımızda)

Sumerlərin Su xalqı adlanması onların məskunlaşmış olduqları sulu və bataqlıq ərazinin relyefi ilə əlaqədar olub, onların Sumer adlı vətənlərinin və xalq olaraq da özlərinin sudan və çamurdan yaranmışları onların yaradılış əfsanəsində də öz dolğun əksini tapmışdır. Bu haqda Sumerlərin yaradılış əfsanəsi bölümündə geniş surətdə bəhs olunacaq.

Su etnonimi təkcə Sumer xalqının deyil, Ön Asiyanın sumerlərlə qohumluqları sübut edilmiş Sutu və Subir/Subartu xalqlarının və o cümlədən türklərin suvir/savir və su boyunun da etnik kökünü təşkil edir. Subar sözü Sumer mixi mətnlərində Lu-Su loqoqramı ilə yazılır və mənası Su xalqı və ya əhalisi deməkdir. (Joon Halloran. 1999, Səh. 15)Subartu bölümündə bu xalq haqqında geniş bəhs olunacaqdır.

Yuxarıda da, qeyd etdiyimiz kimi Sumerlər özlərini Kiengir adlandırdılar, bu adın mənası "əsilzadə ağaların ölkəsi" deməkdir. Bu ad Sumer hökmlər sülaləsinin öz ölkələrinə verdikləri addır. Sumerin bütöv xalqı isə sumercə Lu-Su adlanırdı və anlamı "su xalqı" deməkdir.

Sami Akkadların bu xalqa verdikləri Sumeru adı da sumercə Lu Su adının tərcüməsidir və anlamı yenə də "su xalqı" deməkdir. Qaraxanlılar, Səlcuklar, osmanlılar, qacarlar, əfşarlar öz dövlətlərini hakim sülalənin adı ilə Qaraxanlı, Səlcuk, Osmanlı, Qacar, Əfşar dövləti adlandırdılar. Bu dövlətlərin əhalisi isə türklər idilər və digər xalqlar da onları eyni ilə türklər adlandırdılar.

Sumerin sosial və siyasi quruluşu

Sumerlərin İkiçayarasına gəlmədən öncə ilk məskənlərinin Dilmun adlı adada olduğu haqqında xatirələri "Enki və Ninhursanq" dastanında öz əksini tapmışdır. Dilmundakı həyat onların təsəvvüründə cənnətin timsalı olub insanların yaşadığı "qızıl dövrü" əks etdirirdi. Bir çox araşdırıcı Dilmunu Bəhreyn adası ilə eyniləşdirir. Lakin Bəhreynə arxeoloji araşdırmalar sonucu aşkar edilən mədəniyyət izləri İkiçayarası mədəniyyətindən sonrakı dövrə aid olub. Elmi araşdırmalar müəyyən etmişdir ki, Dilmunun sumerlərin ilkin vətəni olması haqqında ideya mesopotamiyanın daha gec dövrlərə aid mixi mətnlərinin mifoloji konstruksiyasından ibarətdir.

Sumer şəhər dövlətlərinin birliyindən yaranan konfederativ bir dövlət quruluşuna malik idi. Hər bir şəhər dövləti ensi adlanan bir yö-

ideoloji rol oynayırdı. Həyatda baş verən bütün hadisələr tanrının və onunla bağlı eponim qəhrəmanların fəaliyyəti ilə əlaqələndirilərək izah olunurdu.

Hökmlərliyin və hakimiyyətin mifik mənşəyi mütləq şəkildə hansısa bir tanrının himayəsi ilə əlaqələndirilirdi. Tanrılar çox zaman insani və tarixi keyfiyyətlərə malik olurdular. (Mario Liverani. 1988. Səh. 109)

Görkəmli sumeroloq Torkhild Yakobsen Sumer cəmiyyətini ibti-

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

nəticə tərəfindən idarə olunurdu. Ensi həmin şəhərin inzibati yönəticisi rəhbəri olmaqla yanaşı həm də dini rəhbər kimi baş rahibi roluna malik idi. Ensinin başlıca vəzifəsi şəhərdəki məbəd icmaları arasında koordinasiya yaratmaq idi. Hər bir şəhərin sosial həyatı

məbəd icmalarının toplusundan ibarət idi. Bir çox sumeroloqun rəyinə görə icmalar qəbilə mənsubiyyətinə görə təşkil olunurdu. Hər bir şəhərin himayəedici tanrısı vardı. Bu şəhər tanrıları həmin şəhərin, onun əhalisinin və onun rahib-kralının simvolu idi. Hər şəhərdə onu himayəçisi olan tanrıya onun adını daşıyan bir məbəd inşa edilirdi. Şəhərin və onun məbədinin əsasını qoyan hər hansı bir şəxsin deyil, həmin tanrının adı ilə adlandırılırdı. Şəhərlər arasındakı savaşa və müəyyən əlaqələr himayəçi tanrıların savaşı şəklində təqdim olunurdu. Sumerdə tanrılar ata ruhunu təmsil edirdilər. Şəhər dövlətlərinin tanrıları hakimiyyətin bu və ya digər sülalə mənsubiyyətini əsaslandırılmasında önəmli

dai demokratiyanın hakim olduğu bir ölkə kimi dəyərləndirirdi. Məbəd icması siyasi xarakter daşımayan bir dini institut olub icmanın sosial həyatını tənzim edirdi. Siyasi hakimiyyət öncələri vətəndaşlara məxsus idi. Şəhərin tanrısının rəhbərlik etdiyi ali hakimiyyət şəhərin bütün azad kişi vətəndaşların iştirak etdiyi və bir qrup icma ağsaqqalının yönətdiyi icma məclisinə məxsus idi. Şəhər tanrıları insan surətində təsəvvür olunurdular, insan emosiyalarına malik idilər, insanlarla eyni mühitdə yaşayırdılar və siyasi cəhətdən demokratik prinsiplər əsasında təşkil olunmuşdular. Tanrılar insanlarla eyni sırada icma məclislərinin müzakirələrində fəal iştirak edirdilər. İcma məclislərinə adətən tanrıların

atası Göyüzü tanrısı An rəhbərlik edirdi. Lakin Anu hakimiyyəti hava tanrısı Enlilə bölüşürdü. Anu və Enlil məclisə müzakirə üçün məsələlər də təqdim edirdilər. Tanrılar fikir mübadiləsi aparır və məsələlərə aydınlıq gətirirdilər. İcma məclisi icmalar arasındakı münaqişələri həll edir, sülh və müharibə haqqında qərarlar qəbul edirdi. Ehtiyac olduğu təqdirdə icma öz içərisindən birinə ali hakimiyyət səlahiyyətləri verərək onu "ensi", yəni hakim seçirdi. İcma məclisi və ağsaqqallar şurası kralların hakimiyyətinə nəzarət edib lazım olduğu təqdirdə onu məhdudlaşdırmaq hüququna malik idilər. (Torkhild Yakobsen. Journal of Near Eastern Studies. Chicago, 3/2, Juli 1943, Səh. 159-172)

ilə və qəbilə bölgüsünü əvəz edirdi. Burda insanlar arasındakı qarşılıqlı münasibəti qohumluq əlaqələri deyil, birgə həyat şəraiti müəyyən edirdi. Şəhər icması hər hansı bir kənar yabançı hakimiyyəti və ya avtoriteti qəbul etmirdi. Şəhərin hər hansı bir hakimiyyətin üstünlüyünü qəbul etməsi zorakılığa əsaslanmayıb könüllü xarakter daşıyırdı, çünki onun suverenliyi şəhərin icmasına məxsus idi. Hər bir şəhər himayəçi tanrının rəhbərliyi altında şəhər icmasının yerli avtonomiyaya malik olduğu, hər bir vətəndaşın ortaq mənfəət maraqlarının təmin edildiyi və xalq kütlələrini nəzarətdə saxlayan və cari işlərə rəhbərlik edən bir qrup nüfuzlu şəxslərdən ibarət oliqarxların timsalında icma rəhbərliyi mövcud idi. Azad insanlardan ibarət İcma ali siyasi hakimiyyətə malik idi. İcma məclisində hər hansı bir məsələnin ağsaqqallar şurasının rəhbərliyi altındakı müzakirəsi əməli çoxluq əldə edilənə qədər davam edilirdi. Ağsaqqallar şurası məclisin işinə rəhbərlik et-

sələr də ali hakimiyyətə malik deyildilər. Çoxluğun iradəsinə tabe olunması andiçmə ilə ifadə olunurdu. Şəhər "ensi" adlanan hakim tərəfindən idarə olunurdu və o həmçinin dini rəhbər rolunu yerinə yetirirdi. Ensi şəhəri ya icma adından, ya da şəhərin tanrısı adından idarə edirdi. Sumer şəhərində fəvqəladə hallarda hər hansı məqsəduyğun fəaliyyət və ya təcili bir qərarın qəbul olunması tələb olarkən onun həyata keçirilməsini "böyük adam" demək olan "luqal" adlanan krala həvalə edirdilər. Kral hakimiyyəti "bala" adlanan dönüşümlü mahiyyət daşıyır zaman baxımından məhdud xarakter daşıyırdı. (H.Frankfort. 1959, Səh. 69-79)

Sumerdə Türklərdə olduğu kimi hökmdarlara tanrı tərəfindən kut verilməklə hakimiyyətləri qanuniləşdirilirdi. Sumerlərdə Kuta sözünün anlamı türklərin Kut sözü ilə eyni anlam daşıyır. Göründüyü kimi Türklərdə hökmdara tanrı tərəfindən Kut vermək gələcəyinin kökü Sumerlərə bağlıdır. (M.Liverani, 1988, Səh. 156)

Akkad kralı Sarqonun Nippurda aşkar edilmiş kitabəsində yazılmışdır ki, o Kişin kralı kimi tanrı Anu tərəfindən ona Kuta verilmişdir, kutsanmışdır, yəni məsh edilmişdir, mühafizə və himayə edilmişdir. (M.Liverani, 1988, Səh. 123)

Sumer tarixi Tufanaqədərkə və Tufandansonrakı olmaqla iki dönmədən ibarətdir. Sumerdə ilkin mədəniyyətin mərkəzi Eredü şəhər dövləti olmuş və hakimiyyət taxtı ilk olaraq göylərdən bu şəhərə nazil olmuşdur. Eredü tufan nəticəsində tənəzzülə uğradıldıqdan sonra onun sakinlərinin bir qismi e. q. XXIII əsrdə Fərat çayının yuxarı axarından sonradan Babil adlanan Ka-Dinqira şəhərinin əsasını qoymuşlar. Ka-Dinqira tanrı qapısı deməkdir. Burda Enkinin oğlu tanrı Marduk-Amar-utuya və ya əsl adı ilə tanrı Tur-Utuya, yəni Utunun ölkəsinə həsr olunmuş məbəd mövcud idi. (Djəkonov İ.M. 1959. səh. 165.)

(ardı gələn sayımızda)